

ЦИТАДЕЛЬ НАД СТУБЛОЮ

Цю середньовічну споруду, залишки якої збереглися до наших днів, можна сміливо назвати візитною карткою Клеванщини. Про замок згадується у багатьох історичних джерелах та наукових дослідженнях. Про нього писав видатний український історик Михайло Грушевський у своїй монументальній праці «Історія України – Руси», опис замку дав також відомий історик XIX століття Микола Костомаров, який у 1844/1845 навчальному році викладав історію в Рівненській гімназії.

Будівництво замку

Як відомо, у другій половині XIV ст. територія, на якій нині розташовується Клевань, стала власністю литовського князя Гедиміна, а пізніше, його нащадків. Нарешті, у 1446 році князь Свидригайло передає це володіння у власність князя Михайла Чарторийського. З того часу з родом Чарторийських на декілька століть тісно переплітається історія нашого краю.

Саме князь Михайло, для захисту своїх володінь, у 1475 році і почав будувати тут кам'яний замок. Після його смерті, будівництво завершив у 1495 році його син Федір Михайлович. Відтоді місце розташування замку стали називати Замковою горою, під якою було цілюще джерельце із залізо-сірчаною водою.

В ті часи замок оточували кам'яні стіни і глибокий рів з водою.

Організація всіх робіт на будівництві покладалася на шафара (по-сучасному – виконроба) із Луцька. Загальний кошторис спочатку становив 3000 кіп грошей (6000 злотих). До речі, на землях, що належали Литві, перевагу надавали місцевій валюті перед іноземною. Про це свідчить хоча б той факт, що вищезгаданий шафар їздив до Луцька міняти 600 таларів (високопробна срібна монета вагою 29 грамів; у час, про який йде мова, співвідношення талара до златого було

на закінчилася тільки в 1555 році. Тодішній Чарторийський сплатив Радзивілла 1000 злотих і той відмовився від своїх притязань на Замкову гору.

Це була справжня фортеця

З часу спорудження Клеванського замку пройшло багато віків. Зараз, по залишкам споруд, вже важко уявити, як він виглядав у 1495 році, коли закінчилося його будівництво. Тим більше, що у тридцятих роках XVII століття Юрій Чарторийський почав його перебудову і реставрацію, яку закінчив у 1632 році його син Микола. Під час перебудови замок значно змінив свій вигляд. Ми частково зупинимося також і на тих будівлях, які з'явилися на території замку пізніше. Але перш за все нас цікавить залишки споруд кінця XV – першої половини XVII ст., тобто часу, коли замок дійсно був справжньою фортецею.

Клеванський замок складається з двох п'ятикутних веж, двох, спільно з'єднаних з північної і східної сторін, кам'яних двоярусних будинків, а також двоповерхового флігеля, великого в'їздного з'єднуєчого моста. Вежі і стіни нижнього поверху всіх приміщень і стіни другого поверху північної і східної будівлі можуть бути віднесені до одного часу за будови. Про це можна судити по тому, як змурована стіна, а також по вапняному розчині,

саять на собі сліди реставрації. Вочевидь, до неї вони теж були бійницями, такими, які збереглися на нижньому ярусі. В даний час вікна мають 1,45 м. ширини і 3,35 м. висоти.

Західна вежа являється собою потужну споруду, яка височіє на інших будівлях. Сама вежа не має даху.

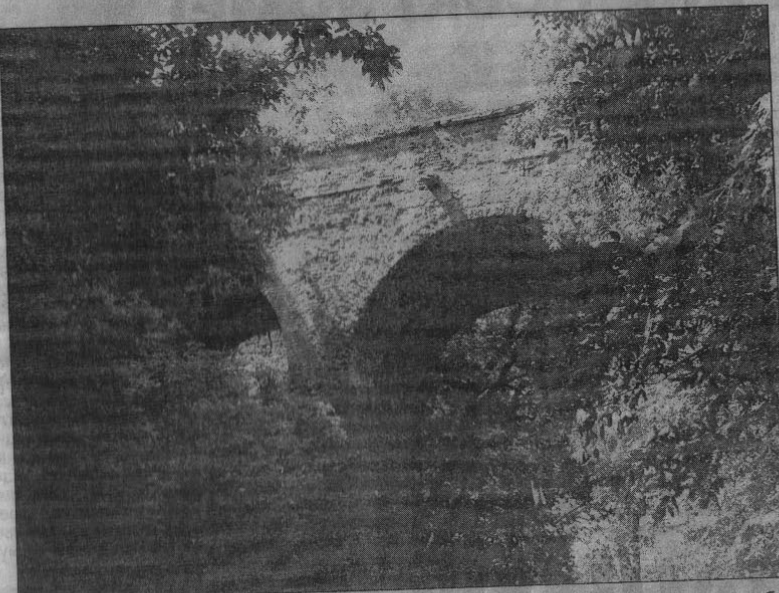
Вежі і стіни у Клеванському замку-фортеці трохи завужені догори, що створює враження могутності.

Частково зберігся зовнішній рів, через який на перемичках перекинута кам'яного моста. В минулі часи міст був прикрашений фресками.

За плином часу

Відразу після спорудження замок став резиденцією князів Чарторийських. І після Люблінської унії у 1569 році, коли наш край відійшов до Польщі, він продовжував виконувати цю роль до початку XVII століття, поки князем не став Юрій. Цей князь збудував інший маєток, бо вважав замок досить похмурою спорудою для постійного проживання. У 1620 – 1630 роках тут розміщався госпіталь для дрібної шляхти і заможних людей не знатного походження, зокрема купців.

З 1630 по 1632 рік князь Микола Юрійович робить досить значну реставрацію замку і після цього передає його в користування місцевій колегії єзуїтів, чернецького ордену, заснованого в 1540 році іспанським дворянином Ігнатієм Лойолою. Ревні прибічники католицької віри, єзуїти намагалися навернути місцеве населення в католицизм. Вони контролювали діяльність Клеванського костелу, боролися із спробами поширення реформації в нашому краї. Діяли вони підступно,

культурною діяльністю.

В 1817 році князь Костянтин Чарторийський почав чергову перебудову замку. За його наказом розбирається східна частина муру і на його місці збудували два флігеля, де було розміщене двокласне парафіяльне училище, якому була передана бібліотека Чарторийських. При училищі відкрили фізичний і мінеральний кабінети, поруч розбили ботанічний сад, один з не багатьох на Рівненщині. В училищі в 1820 навчалось 20 хлопчиків і чотири дівчинки, в основному діти заможних батьків. Паралельно в замку функціонувала і цивільна початкова школа.

В середині 20-х років XIX ст. відомий місцевий просвітник Фадей Чарський, з дозволу Костянтина Чарторийсь-

Коли до Клеваня наблизився австро-угорський фронт, командування російського Південно-Західного фронту у 1916 організувало у замку вестермаршівське евакопункт 8-ї російської армії. Таким чином, до закінчення Першої світової війни, замок був в розпорядженні військових.

З 1918 по 1925 рік замок не виконував ніяких офіційних функцій. Але він не пустував. Тут знайшли собі притулок бездомні люди, які стали жертвами воєн, як Першої світової, так і громадянської.

З 1921 року територія краю, згідно рішення Рижського мирного договору, відійшла до Польщі. Спочатку польська влада мирилася із самозаселенням приміщень Клевансь-

училища переїхали у новозбудовані корпуси, то в приміщеннях замку улаштувався лікувально-трудоий профілакторій. Чи міг подумати колись Михайло Чарторийський, коли в 1475 році починав будувати замок-фортецю, що рівно через п'ять століть сюди поселять алкоголіків Рівненщини. Думаю, подібне він вважав би справжнім блюзнірством з боку далеких нащадків.

Коли почался «перестройка» і СРСР впевнено розпочав свою ходу до розпаду, утримувати на кошті держави п'яниць стало досить накладно. У 1988 році замок спорожнів. Тепер надовго, якщо не назавжди. Спочатку йшла мова про реставрацію споруди, перетворення замку в об'єкт туристичної

вали сотні залежних від Чарторийських селян. Роботи тривали з ранку до ночі, за що будівельники не отримували ніякої платні, крім харчів.

Вже коли замок був збудований, князь Радзивілл з Олики подав в суд на Чарторийського за те, що останній будівлю збудував замок на території, яка належала йому. Між Федором Чарторийським і Радзивілом почався судовий процес, який затягнувся на багато років. Пішли з життя ті, хто його розпочав, а справа все ніяк не вирішувалася. Судова тягани-

має ширину 9 метрів. В нижньому поверсі, в стіні 4 бійниці і одна ніша. Товщина стіни цього поверху 4 метри і така ж висота. Характер цих бійниць говорить про те, що три з них були призначені для оборони східної сторони замку. Призначення ніші в південній стіні точно пояснити важко. Можливо, це залишки порохового погрібу. Верхній поверх має висоту 6,25 і стіну на 0,5 м. товщу, ніж на нижньому. В стінах цього ярусу 5 бійниць і одна ніша, а у внутрішній стіні – вхідний отвір.

Вікна верхнього ярусу но-

змусило папу Клементи XIV у 1773 році ліквідувати орден іезуїти покинули Польщу, які тоді належав наш край. Тому з 1773 року і до початку XIX ст. замок пустував.

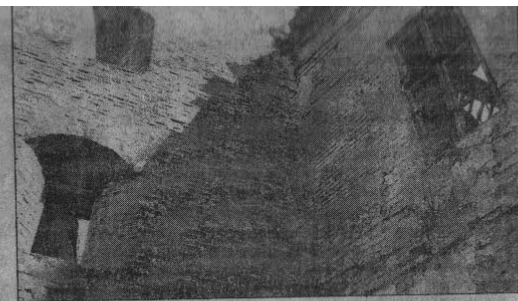
В 1794 році Клевань стає власністю Російської держави. З цього часу починається певний занепад значення роду Чарторийських, які стали російськими підданими. Але Клевань і замок поки що залишаються у їхній власності. Треба відмітити, що Чарторийські XIX століття були освічені люди, які займалися просвітницькою і

громадською діяльністю. Вони давали середню освіту. Склад учнів був змішаний, тобто тут вчилися українці, поляки, євреї. Коли у 1831 розпочалося польське повстання за визволення Польщі з-під влади Росії, деякі вихованці училища взяли у ньому участь. Це стало приводом для закриття училища майже на рік. Проте в наступному 1832 році училище відроджується і працює ще два роки. У 1834 році влада Волинської губернії приймає рішення перевести Клеванський училецький пункт в Луцьк, а з відділення в Клеванський замок переводиться гімназія. Мотиви такого рішення невідомі, але до 1839 року Клеванська гімназія була єдиним середнім навчальним закладом в Рівненському повіті Волинської губернії. За цей час навчальний заклад закінчило всього 46 учнів, в основному діти дворян та духовництва.

У 1839 році, на прохання князя Любомирського, Клеванська гімназія була переведена у Рівне і замок на два роки спустів.

У 1842 році Чарторийські, через матеріальну скруту, продають замок удільному відомству. Тут протягом певного часу розміщується управління маєтками, які належали царській родині. А у 1860 році Чарторийські взагалі продають казни Клевань зі всіма своїми маєтками. Так закінчилася ера Чарторийських в нашому краї, яка розпочалася ще у 1446 році (за іншими даними з 1458р.).

В липні 1878 року у замок із села Дермань перевели духовне училище, яке проіснувало тут до 1915 року. Тобто до початку Першої світової війни.

гімназія, як і в 1831, але діяльність середню освіту. Склад учнів був змішаний, тобто тут вчилися українці, поляки, євреї. Коли у 1831 розпочалося польське повстання за визволення Польщі з-під влади Росії, деякі вихованці училища взяли у ньому участь. Це стало приводом для закриття училища майже на рік. Проте в наступному 1832 році училище відроджується і працює ще два роки. У 1834 році влада Волинської губернії приймає рішення перевести Клеванський училецький пункт в Луцьк, а з відділення в Клеванський замок переводиться гімназія. Мотиви такого рішення невідомі, але до 1839 року Клеванська гімназія була єдиним середнім навчальним закладом в Рівненському повіті Волинської губернії. За цей час навчальний заклад закінчило всього 46 учнів, в основному діти дворян та духовництва.

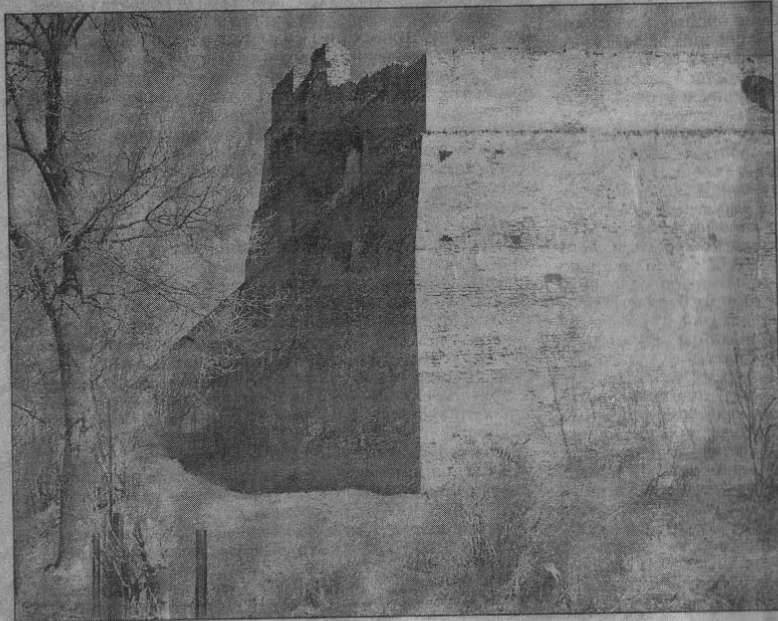
У вересні 1939 року, з початком Другої світової війни, на територію краю вступають радянські війська. Незабаром Західна Україна входить до складу УРСР. Нова влада передає замок у відомство НКВС, яке влаштує тут пересильний пункт для репресованих «ворогів народу». Характерно, що в роки німецької окупації, в замок теж розміщуються каральні органи, на цей раз фашистські.

Після визволення у 1944 році Клеванщини від фашистів, в замок знову повертаються чехісти. Зокрема, звідси координується боротьба з оунівським підпіллям.

З 1963 року і до кінця 70-х років в замку навчаються учні школи механізації, згодом сільського професійно-технічного училища №23. Коли учні

дільності. Селищна влада навіть мріяла, як потечуть із гаманців зарубіжних туристів «зелені» джерела у місцевий бюджет. Не потекли. Правда, у замку не довгий час покрутилися реставратори Луцької дільниці. І пропали. Бо держава не виділила ні копійки на реставрацію історичного пам'ятника. А з початком незалежності України, коли проходила руйнація старої радянської системи і становлення нової, ще не відомо до кінця саме якої, взагалі про замок забули. Яка там реставрація, якщо зарплату людям не платили місяцями, а то і роками! Люди тягнули із замку все, що можна було продати, і споруда нищилася буквально на очах. Знову замок став притулком для бомжів, як і в далекі роки після громадянської війни. Не так давно замок горів. Якщо не зупинити цю руйнацію, то, взагалі, така пам'ятка історії і культури нашого краю, як Клеванський замок, може припинити своє існування.

В.НОВОСАД

ЦИТАДЕЛЬ НАД СТУБЛОЮ

14

Історія Клеванського замку бере свій початок з похмурого середньовіччя і тісно пов'язана з відомим іменитим родом князів Чарторийських. Судячи з їхнього родового герба, походження роду – литовське. Герб являє собою червоне поле, на якому скаче вправо на білому коні вершник. Він тримає в лівій руці піднятий щит, а в правій – меч.

Назва «князь Клеванський» вперше зустрічається в письмових актах від 5 лютого 1442 року, де мова йде про розподіл земель серед синів князя Василя; звідти відомо, що внук Василя, Федір Михайлович, побудував у Клевані замок, оточив його з усіх сторін кам'яними стінами і глибокими ровами.

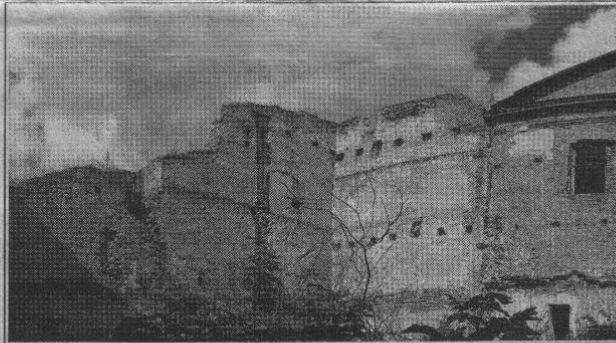
З інших джерел відомо: споруджувати замок почав князь Михайло в 1475 році, а закінчував Федір. Князь Радзивілл з Олики подав у суд на Чарторийського за те, що

вали повітове училище, якому передали бібліотеку Чарторийських. При училищі відкрито фізичний і мінеральний кабінети, ботанічний сад. Тадей Чацький заснував тут шестикласне училище, яке закрили в 1831 році за участь його вихованців у польському повстанні. Наступного року тут знову з'явилося училище, але 1834 року – переведено в м. Луцьк, а в замок з останнього була переведена гімназія.

В 1836 році, на прохання князя Любомирського, Клеванська гімназія перебралась у м. Рівне, і замок знову став пусткою. Лише у 1842 році його купило удільне відомство, а 13 липня 1878 року сюди перевели з Дерманя духовне училище, яке знаходилося тут до 1915 року.

В 1916-1918 роках містечко Клевань перебувало в прифронтовій зоні. В замку розташувався ветеринарний евакопункт 11 армії Південно-Західного фронту.

З 1918 по 1925 роки спорожнілі

останній побудував замок на городищі, яке належить йому. Судова справа затягнулась. Тоді князь Федір будує місто в Більові, просить у короля для нього німецького права, а саме – магдебурзького, яке це місто і отримало 1516 року. Судова тяганина закінчилась у 1555 році, Радзивілл поступився, віддав свої права на городище за 1000 злотих.

Так як князь Юрій в 1620-1630 роках в замку не жив, то тут розташувався госпіталь. А в 1632 році Миколай Юрєвич відреставрував його і віддав єзуїтській колегії. Із часу вигнання останніх з Польщі (1773 р.) Клеванський замок пустував до початку XIX століття.

1817 року князь Костянтин почав перебудову замку. Була зруйнована східна стіна і на її місці побудовані два флігелі, де розташу-

приміщення зайняли ті жертви громадянської війни, яким ніде було жити. Наступні 10 років тут працювала семикласна школа. В 1935 році школа перебирається в новозбудоване приміщення, а в замку розмістили школу-інтернат для дітей-сиріт.

З 1939 по 1953 роки тут були і пересильний пункт НКВС, і каральні органи німецької окупаційної служби.

А з 1953 року аж до кінця 70-х років у замку навчаються учні школи механізації (згодом сільського професійно-технічного училища № 3). Потім приміщення займає лікувально-трудовий профілакторій.

1988 року замок спорожнів, тут з'явилися реставратори Луцької дільниці.

Орест ІЗЯСЛАВЕЦЬ,
красзнавець, м. Київ.

